

■ Retorikens klassiska ideal är skapade med den manlige talaren som modell, i en värld som förvägrade kvinnan status som människa. De klassiska ”manliga” idealen krockar med det klassiskt kvinnliga kroppsspråket. För att lösa krocken och modernisera actioteorierna måste retoriken ta hjälp, både av teaterns kunskaper om hög- och lågstatus och av feminismens begrepp.

BÖR KVINNOR SÄRA PÅ BENEN?

av Vivianne Wester

DET ÄR MINDRE ÄN 100 ÅR SEDAN uttrycket ’offentlig kvinna’ syftade på en prostituerad kvinna. Kvinnor tilläts inte delta som aktörer i det offentliga rummet, och behövde följaktligen inte heller verktyget för ett sådant deltagande: retoriken. Retoriken har därför varit en nästan renodlat manlig disciplin under tvåtusen år. Idag har alla människor rätt att delta i offentligheten och studera retorik, således även kvinnor. Den ursprungligen manliga retoriken behöver omvandlas till en allmänmänsklig teori och praktik. I denna process ställs alla vi som undervisar i ämnet inför nya frågor.

Hur förhåller sig klassisk actioundervisning och kvinnlighet till varandra? Från Quintilianus tid, och fram till idag, har retorikstudenter fått lära sig att stå raka i ryggen, med rakt huvud och särade ben. Denna kroppshållning kallas ibland populärt för ”manligt kroppsspråk”. Bland faktiska män och kvinnor är det också procentuellt fler män som spontant står på detta sätt. Jämfört med männen behöver en större andel kvinnor träna för att inta den klassiska hållningen. Det är också fler kvinnor som behöver träna för att tala med den ”kraftfulla stämma” som idealet föreskriver. Tvingar vi på studenterna den godtyckliga värderingen att en talare måste tala och stå som en riktig man? Våldför vi oss på kvinnliga studenter genom att tvinga in dem i den manliga normen mot deras kvinnliga natur?

När actioideal och kvinna på detta sätt ställts emot varandra, blir slutsatsen lätt att actioidealet måste vika. Detta ideal skulle alltså behöva upplösas för att kvinnor skulle kunna inta den retoriska scenen på samma villkor som männen. Jag skulle vilja hävda att detta sätt att närma sig frågan är missriktat. Klassisk actioundervisning krockar förvisso med klassiskt ”kvinnliga” rörelsemönster. Men detta betyder inte att retoriken kräver ett manligt beteende. Snarare erbjuder retoriken en möjlighet att bättre sätta fingret på att det klassiskt ”kvinnliga” kroppsspråket är begränsande och förminskande och knappast kan vara uttryck för en sann

”kvinnlig natur”.

ACTIOTEORIN UTVECKLAS

TRADITIONELL RETORISK TEORI räcker inte för att besvara de ställda frågorna. Både klassiska och moderna handböcker i retorik behandlar actio summariskt. Actio har varit den minst utvecklade av retorikens deldiscipliner i över tvåtusen år. I *Ad Herennium* förbigås actio helt. I Vossius’ *Elementa Rhetorica* ges läran om kroppshållningen i en mening: ”Kroppens hållning bör vara rak och upphöjd”. Kurt Johannessons *Retorik eller konsten att övertyga* anslår c:a 15 sidor text åt actio. Från Quintilianus till Johannesson och moderna näringslivskonsulter, har råden varit tämligen konstanta. Talaren bör stå rak, med lätt åtskilda ben och tala med kraftfull stämma. Inom den retoriska traditionen har man inte granskat frågan *varför* man bör stå på detta sätt.

För att nå djupare vänder vi oss därför, liksom en gång Demokritos, till skådespelaren och teaterläraren. I vår tid har Keith Johnstone utvecklat den moderna improvisationsteatern, och utforskat olika kroppsspråks effekter både på och utanför scenen. Hans systematiserade iakttagelser i handboken *IMPRO – Improvisation and the Theatre* används av skådespelare, teaterlärare och teatervetare i hela västvärlden.

Johnstone introducerar begreppet ’status’ (ej att förväxla med begreppet ’status’ i inventionsläran). Han menar att det i mellanmänskliga relationer kontinuerligt pågår ett maktspel under ytan, som manifesteras, uttrycks och skapas genom kroppsspråket. Kroppsspråket uttrycker *högstatus* eller *lågstatus*. Alla roller som kräver auktoritet, t ex hjälrtarna i tragedier, måste spelas *högstatus*. Genom Johnstone får vi en djupare förklaring till varför talaren bör stå ”rak och upphöjd”. Denna hållning uttrycker *högstatus*. *Högstatus* ger auktoritet och ethos – publiken gör som han säger bara för att det är han som säger det.

■ "Kristina Gyllenstierna" av Theodor Lundberg. Kristina Gyllenstierna var 26 år när hon 1520 tog befälet över Stockholms försvar i kriget mot danskarna. Statyn visar en handlingskraftig person med naturlig auktoritet. Kristina talar förvisso inte. Hon ser ut att blicka ut över försvarslinjerna, med ena foten uppe på försvarsmuren. Annars intar hon näst intill den klassiska talarposen. Att kvinnor avbildas på detta sätt är ovanligt. (Foto: Vivianne Wester)

För första gången sedan antiken kan vi dessutom fördjupa teorin ytterligare: det räcker inte bara att vara rak och upphöjd eller ha särade ben som Quintilianus påpekar. För att inta en högstatushållning behöver talaren även hålla huvudet still, ha en hög bröstpunkt och framför allt inte irra med blicken. Även detta sätt att uttrycka sig är för grovhugget. Johnstone presenterar utförligt hur subtila förändringar i blickar, röst, kroppsspråk och rörelse i rummet påverkar och skapar en människas status i förhållande till andra i rummet. Vi får även en teori om hur klädval påverkar en talares auktoritet. Jag gör inga anspråk på att presentera ett fullständigt referat av Johnstone. Han bör läsas i original. För våra syften kan vi konstatera att han ovetande utvecklat retorikens actioteori. Kan begreppen 'hög- och lågstatus' bidra till frågan om kvinnligt och manligt actio?

I den mån högstatusbeteendet associeras till dominans, våld och kraft, kan man förstås se det som kopplat till manlig kultur. Man kan tycka att det skulle vara obehagligt om kvinnor tvingades in i denna fälla. Det "kvinnliga" kroppsspråket måste klassas som lågstatus. Givet detta sätt att se

■ Kvinnligt kroppsspråk? Carl Eldhs "Ungdom" förmedlar de klassiska föreställningarna om manligt och kvinnligt i koncentrat. Statyn är också representativ för hur könen respektive kroppsspråk har avbildats fram till idag, från antikens statyer till dagens reklamaffischer. Kvinnan är "kvinnlig". Hon står med fötterna ihop, sned höft och en smula vriden kropp. Huvudet är snedlagt och nedböjt. Blicken riktas nedåt i blygsel. Det är betecknande att kvinnan inte gör någonting. Hon står stilla och låter sig fångas. Det är mannen som agerar. Han fattar hennes händer och ser rakt på henne. Mannen står i den klassiska talarposen. Vem av dessa två ser vi lättast som ämne för en VD-post?

på frågan blir det naturligt att vilja förändra retorikens krav på högstatus. En kvinna skulle då kunna stå med korslagda ben, utskjuten höft, huvudet på sned, och ändå fungera som ett retoriskt ideal.

Jag tror inte på detta, av två skäl. För det första finns det med nödvändighet en viss sammankoppling mellan högstatuskroppsspråk (som varken är manligt eller våldsamt) och andra människors respekt. För det andra belyser termer som hög- och lågstatus endast ofullständigt det klassiska "kvinnliga" kroppsspråket. Som jag kommer att visa nedan behöver vi en annan teori för att förstå egenheterna hos detta kroppsspråk. Men först behöver vi undersöka varför högstatuskroppsspråk ger auktoritet.

HÖGSTATUS SOM SJÄLVRESPEKT

HÖGSTATUSBETEENDE FÖRKLARAS BÄTTRE som ett sätt att signalera trygghet och självrespekt än som en demonstration av manlig muskelstyrka. Att stå med särade ben är nödvändigt om man inte vill behöva hålla sig stilla för att hålla balansen. Att stå med hög bröstpunkt och rak höft är den hållning som leder till minst spänningar i kroppen, och som är bäst för ryggen. Att tala med kraftfull stämma handlar om att lägga sig i ett röstläge som inte frestar rösten (vilket t ex ett för högt röstläge gör), och att tala med magstödet, vilket samtidigt avlastar stämbanden och gör att rösten bär och når ut.

I princip innefattar alla extrema lågstatusbeteenden att sänka kroppens funktionalitet i talarsituationen (som t ex

■ Bilden på Hans Ruin (ovan) togs i samband med ett reportage i personaltidningen om filosofiämnet på Södertörns Högskola. Bilden fanns på mittuppslaget i tidningen. Syftet med bilden var endast att ta en bra bild av Hans.

Jämför med bilden på författaren (nedan). Ger bilderna samma intryck?

(Foto: Peo Andersson och Mats Landqvist).

att stå med fötterna ihop), och/eller att slösa med kroppens energi utan att det tillför uttrycket något. En utskjuten höft kräver t ex spänningar i ben, höft och rygg, som inte bidrar till uttrycket om man inte just talar om utskjutande höfter. Ryckiga och irrande rörelser slösar också med energi som i allmänhet inte berikar talet. Lågstatusbeteende innebär alltså att göra det obekvämt för kroppen, och detta signalerar inte självrespekt och trygghet. (Att vana lågstatusstalarare tycker att lågstatusbeteendet är bekvämast eftersom de har vant sig vid det, hör förstås inte hit.)

Att signalera självrespekt torde vara nödvändigt för att inge respekt hos andra. Av denna anledning tror jag att det är orealistiskt att tänka sig att kopplingen helt skulle upphöra mellan högstatuskroppsspråk och den respekt en talare inger.

Naturligtvis kan man också tala om högstatus i termer av dominans. Den antika retoriken är närmast besatt av detta kroppsspråk och denna utstrålning som ett universalmedel för alla situationer. Fixeringen vid dominans verkar vi idag ha avlägsnat oss ifrån. Idag kan vi konstatera att det ibland kan fylla en funktion att tona ner sin status. Men denna fråga tror jag delvis bör skiljas från frågan om ”kvinnligt kroppsspråk”. Det finns nämligen både kvinnliga och manliga lågstatusstalarare. Och vi kan se att diskussionen om hög- och lågstatus inte lyckas fånga det ”kvinnliga” i det ”kvinnliga kroppsspråket”.

För att komma vidare vänder vi oss till feministisk teori. Sedan Simone de Beauvoir har det funnits teorier som ser kön som en främst social konstruktion. Teorin använder begreppsparet subjekt/objekt, där *subjektet* agerar, handlar och är en person eller individ i sin egen rätt, medan *objektet* i en viss bemärkelse är som ett föremål eller en sak. Objektet förhåller sig passivt.

Vi ska nu undersöka om detta synsätt kan hjälpa oss i vår strävan att modernisera retorikens *actio*.

KVINNAN SOM OBJEKT

DET SOM SKILJER det särskilt ”kvinnliga” kroppsspråket från annat lågstatuskroppsspråk, är att ”kvinnan” (syftar nu på en kvinna som använder det klassiskt ”kvinnliga” kroppsspråket) konstruerar sig själv som *objekt*. En allmän lågstatusstalarare (kvinna eller man) använder kroppen på ett ofunktionellt, hämmat och oekonomiskt sätt som jag beskrev ovan. Han eller hon ser därigenom inte bra ut, bara osäker.

En ”kvinna” begränsar sig och kompromissar sin kroppens bekvämlighet, som ovan, men blir därigenom mer tilldragande, sexig, söt, charmig osv. Detta är kvinnan vi nämnde ovan som står med benen i kors, utskjuten höft och huvudet något på sned. Hon gör sig till ett objekt, eftersom hon prioriterar publikens synintryck av henne som ”sak” framför sin egen bekvämlighet, rörelsefrihet och möjlighet att

uttrycka sig. (Denna prioritering är naturligtvis inte medveten, utan något vi socialiseras till.) Den hopkorvade kroppen gör att hon nästan inte kan röra sig annat än för att byta ställning, vilket hon ganska snart måste göra eftersom det är mycket obekvämt att stå länge på detta sätt. Men hon ser tilldragande och kvinnlig ut.

Samtidigt som hennes status som talare, som *subjekt*, är låg, höjer hon paradoxalt nog sin status som objekt. Helt och hållet objekt kan en människa lyckligtvis inte bli, så en del av budskapet slinker igenom ändå. Men jag skulle vilja hävda att objektsdelen av framställningen är kontraproduktiv. Kommunikation kräver självuttryck och aktivitet. I den grad som en kvinna konstruerar sig själv som objekt förlorar hon i uttryck därför att ett objekt per definition inte uttrycker sig, är aktivt eller tar plats.

Vi ser alltså hur det traditionellt "kvinnliga" kroppsspråket mycket väl låter sig förklaras i termer av att man konstruerar sig själv som objekt. Lågstatuskroppsspråk i allmänhet må underminera respekten för talaren. Men att konstruera sig själv som objekt är ännu mer ödesdigert för respekten eftersom man då uppmuntrar publiken att uppfatta en som ett föremål snarare än en person. Ett föremål eller objekt får ingen respekt alls som person, det "hamnar inte ens på listan".

Ibland är det naturligtvis möjligt att få sin vilja igenom, just genom att utnyttja sin utstrålning som objekt. Objektsrollen kan användas för ett retoriskt syfte, för att få väskor burna eller få bilen gratis reparerad. Som ung kvinna räcker det ofta att le på "söt-flicka-sättet" (de flesta kvinnor förstår omedelbart vad jag menar) och vips har en parad av män fått sitt normala kritiska tänkande raderat, och erbjuder sina tjänster gratis. Det finns även litteratur som beskriver hur man kan utnyttja det "kvinnliga spelet" i affärssammanhang. Tipsen går i allmänhet ut på att man ska blanda männen i styrelserummet med sin kvinnlighet. Man gör dem lagom osäkra och slår sedan till som en vanlig hårdför affärsman, helst utan att någon märker vad som har hänt. Men det finns ett stort problem med denna typ av strategier. Till att börja med är de manipulativa. Men framför allt förutsätter strategierna att syftet inte kräver respekt för den egna personen. Och har man underminerat respekten för sin person, har man samtidigt begränsat sina retoriska möjligheter.

RETORIKEN OCH FEMINISMEN

ATT ACTIOUNDERVISNINGEN KROCKAR med det klassiskt "kvinnliga" kroppsspråket har nu fått en tolkning. Krocken betyder inte att det utlärdas högstatusbeteendet är manligt. Även en kvinnokropp står stadigare och bekvämare på särade ben. Även en kvinnorygg mår bättre av att vara rak. (Kvinnor har f.ö. mer problem med ryggen än män, vilket givet kroppsspråket vi socialiseras in i inte är konstigt.) Krocken

hjälp oss att se att det traditionellt "kvinnliga" kroppsspråket inte är ett uttryck för en mystisk och medfödd kvinnlig natur. Därav citationstecknen. Det är ett sätt att kompromissa med sin egen bekvämlighet och funktionalitet som verksam människa för att till en viss grad förvandla sig till objekt. Hur förhåller sig denna analys av kroppsspråk till andra aspekter av kvinnligt tal och retorik?

Det är min fasta övertygelse att actioteorin endast är ett exempel på hur retoriken kan utvecklas genom ett genusperspektiv. Retorikens grunder utvecklades i ett samhälle som utvecklade det offentliga samtalet, men som också idealiserade krig och dominans och förvägrade kvinnan status som människa. Antiken hade vad mansforskaren Connel kallar "den hegemoniske mannen" som ett uttalat ideal. En så androcentrisk vetenskap som retoriken, skulle inte den påverkas av vem som står modell för människan? Idag anses både kvinnor och män vara människor. Men vi har ännu inte granskat retoriken systematiskt för att se om detta faktum kräver en uppdatering av vårt ämne.

Naturligtvis har retoriken också utvecklats. Moderna retorikforskare skriver inte som, och tar upp delvis andra teman än Aristoteles. Men faktum kvarstår: den moderna retoriken är byggd på antikens grunder, som ännu inte har granskats systematiskt från ett feministiskt perspektiv.

I statsvetenskap och historia har, för att nämna ett par exempel, feminismen inneburit ett genombrott för vetenskapen som helhet. Tidigare grundantaganden har dragits upp i ljuset och visat sig vara allt annat än självklara. Varför skulle det förhålla sig annorlunda med retoriken? Feministisk metod skulle dessutom kunna berika och passa särskilt väl samman med retorisk kunskapsteori. Retoriken skulle å sin sida ha mycket att bidra med till genusvetenskapen och feminismen, vilket jag hoppas att denna artikel är ett exempel på.

Uttrycket 'offentlig kvinna', kan avslutningsvis tjäna som avstamp för en tolkning av vår reaktion på frågan: Bör kvinnor sära på benen? Spontant föreställer vi oss kvinnan som objekt. Gäller frågan ett objekt får den en sexuell innebörd. Svaret blir nej, då sjunker nämligen värdet på objektet. Jag hoppas att retoriken kan bidra till att kvinnor slutar agera objekt, och istället börjar verka som de subjekt de faktiskt är. Gäller frågan ett subjekt blir reaktionen en annan. Ett subjekt bör sära på benen för att stå stadigare i världen. Svaret är givet: Självklart bör kvinnor sära på benen!

Om artikelförfattaren

Vivianne Wester undervisar i retorik vid Södertörns Högskola.

Läs mer

Simone de Beauvoir, *Det andra könet*. Norstedts Förlag AB, Stockholm, 1949.

Keith Johnstone, *IMPRO Improvisation and the theatre*. Methuen Drama, London, 1981.